

Ludwig Erhard jako „volební lokomotiva“ Spolkové hlasování v roce 1965 a několikery zemské volby v roce 1966 v kancléřské perspektivě

Petr Janoušek

Vláda kancléře Ludwiga Erharda byla plná paradoxů. Do úřadu po svém předchůdci Konradu Adenauerovi vstupoval v roce 1963 jako všeobecně respektovaný politik, který se zásadně podepsal pod poválečný německý hospodářský zázrak. O tři roky později v úřadu skončil jako neúspěšná postava, kterou opustila i vlastní strana — konzervativní CDU. Paradoxem přitom také bylo, že ještě v roce 1965 Erhard z pozice lídra bloku CDU/CSU triumfoval ve spolkových volbách. Tento text popisuje období, kdy se Erhard ocitl na vrcholu moci, zároveň však líčí období Erhardova pádu a pokles popularity CDU, který byl patrný i na výsledcích v některých zemských volbách. Sleduje i zahraniční reakce na Erhardovy vzestupy a pády — zejména ze Spojených států.¹

Do čela spolkové vlády nastoupil Ludwig Erhard 16. října 1963. Svým působením v kancléřském úřadu manifestoval, že není stranicky založeným politikem, čímž se lišil od Konrada Adenauera. Problém byl v tom, že v Adenauerovi po jeho vynuceném odchodu z kancléřského úřadu zůstal pocit nemalé hořkosti. Tento zkušený politik navíc i nadále zůstával v čele CDU a nehodlal svému nástupci usnadňovat pozici. Erhard se tak dostal do situace, že se jako kancléř nemohl opřít o politické zázemí a musel čelit různým útokům z vlastní strany.²

Důležitý střet se odehrával v oblasti zahraničí politiky: v rámci CDU/CSU soupeřila dvě znepřátelená stranická křídla. Proti takzvanému gaullistickému křídlu, které chtělo spolupracovat především s Francií, totiž vystoupili oponenti, kteří měli naopak blíže ke Spojeným státům. Zatímco do prvního proudu patřil mimo jiné Adenauer, do druhého zase Erhard.

Ten podle jeho poradce Horsta Osterhelda učinil chybu, když Adenauera neodřízl od strategických informací: umožnil mu, aby i po odchodu z čela vlády nadále dostá-

1 Tato studie je upravenou a rozšířenou verzí příslušných pasáží z autorovy disertační práce. Srv. JANOŠEK, P., *Německo-americké vztahy v éře kancléře Ludwiga Erharda*, disertační práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2013; taktéž srv. JANOŠEK, P., *Pád kancléře Erharda*, in: *Historický obzor*, roč. 20, 2009, č. 5–6, s. 131–133.

2 HACKE, Ch., *Weltmacht wider Willen: die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland*, Berlin 1993, s. 100.

val zprávy z jednotlivých německých velvyslanectví. Navíc bylo domluveno, že Osterheld bude Adenauera o zahraniční politice informovat dvakrát až třikrát do měsíce.³ Tyto klíčové informace o interní situaci v jednotlivých zemích tak Erhardovu rivalovi umožňovaly, aby zůstal nadále v obraze a mohl kompetentně formulovat vlastní názor na zahraniční politiku.⁴

Adenauer tak k sobě mohl nadále názorově vázat další osobnosti z řad konzervativního bloku CDU/CSU, které měly blízko k Francii a prezidentu Charlesi de Gaullovi: kromě Franze Josefa Strauße se jednalo také o Karla Theodora zu Guttenberga.⁵ Přestože nelze hovořit o pevně daném spojenectví za každé situace, zejména Strauß se v souladu s Adenauerovou strategií často ujímal pozice hlavního mluvčího gaullistického bloku.

Gerhard Schröder se jako ministr zahraničí Erhardovy vlády naopak držel kancléřovy linie. Jeho cílem bylo napravit škody, které ve vztazích mezi Bonnem a Washingtonem způsobila druhá berlínská krize.⁶ Kritikové mu přitom vyčítali, že je v zahraniční politice příliš samostatný. Byl to právě Schröder, kdo byl vnímán jako hlavní tvůrce vládní koncepce zahraniční politiky a jejího atlantického směřování.⁷ Gaullisté proto svůj boj vedli jako osobní válku právě se Schröderem.⁸

Rozkol na politické scéně ve Spolkové republice bedlivě sledovali Američané. Spojené státy i přes politiku nakloněnou Erhardovi především nechtěly dopustit, aby západoevropské státy byly rozdělené, čehož by případně mohla využít Moskva. Velvyslanec George McGhee nicméně ve své zprávě zasláné do Washingtonu konstatoval, že kancléř Erhard má po převzetí vlády ve Spolkové republice situaci pevně v rukou a že nemůže být řeč o tom, že by byl — jak se mu občas přezdívalo — „gumovým lvem“. Přestože očekával případné střety mezi Erhardem a představiteli bavorské CSU, současně se, mylně, domníval, že hlavní napětí v rámci bloku CDU/CSU už vymizelo. Jeho další oslabování podle McGheeho měly přinést volby naplánované na rok 1965.⁹ Skutečností ale bylo, že i přes McGheeho optimistické hodnocení byly spory mezi dvěma znepřátelenými křídly v rámci CDU/CSU trvalejším problémem.

3 Tamtéž, s. 24.

4 OSTERHELD, H., *Außenpolitik unter Bundeskanzler Ludwig Erhard*, Düsseldorf 1992, s. 23.

5 Karl Theodor zu Guttenberg 1921–1972, angažoval se v řadách CSU. V letech 1969 až 1972 byl parlamentním sekretářem na kancléřském úřadě. Jeho vnukem je nedávný německý ministr obrany Karl Theodor zu Guttenberg, jenž odstoupil kvůli plagiátorské aféře; ZU GUTTENBERG, FREIHERR, K. T., *Im Interesse der Freiheit*, Bonn 1970, s. 88.

6 Srv. SCHRÖDER, G., *Grundprobleme der Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland*, in: Europa-Archiv 17, 1962, s. 590.

7 EIBL, F., *Politik der Bewegung: Gerhard Schröder als Außenminister 1961–1966*, München 2001, s. 16.

8 Strauß se v pamětech svěřil, že měl v počátečních letech Spolkové republiky se Schröderem dobrý vztah. Rozpory ale postupně narůstaly. Srv. STRAUß, F. J., *Die Erinnerungen*, Berlin 1989, s. 421.

9 Srv. National Archives, College Park, RG 59 General Records of the Department of the State (dále: NA), Central Foreign Policy Files (dále: CFPF), 1963, From Pol 6 Prominent Persona W Ger 2/163 to Pol 11 Nationalism W Ger, Erhard Visit, November 22, 1963, From Amembassy Bonn to: Secretary of State, Box 4141.

V roce 1965 na Erharda čekaly mnohé výzvy. Tou hlavní bylo, že poprvé měl z pozice kancléře vést svou stranu CDU do voleb, což zdaleka nebyl jednoduchý úkol, přestože ekonomická situace byla vcelku dobrá. Problém na vnitropolitické scéně, přesněji v rámci CDU, ale představovalo rozdělení na gaullisty a atlanticky orientované křídlo.

Vnitřní spory křesťanských demokratů se promítly i do nižších preferencí strany, nikdo si tedy nemohl být jistý, že podzimní parlamentní volby skončí očekávaným triumfem. Jako problém se jevila rovněž koaliční FDP, jejíž aktuální volební podpora se pohybovala okolo pěti procent. Hrozilo nebezpečí, že se liberálové pokusí zvýšit svou popularitu poukazem na nějaké kontroverzní téma, které by jim umožnilo se zviditelnit a získat tak hlasy.

Začátkem roku se zdálo, že volby přinesou nejtěsnější výsledky v historii, a to i díky tomu, že se SPD podařilo vystupovat jako konsolidovaná strana, která své voliče hledá ve střední třídě.¹⁰ V předchozím roce byl navíc předsedou strany, a zároveň i kandidátem na kancléře, zvolen charismatický Willy Brandt, který nahradil zemřelého Ericha Ollenhauera.¹¹ Jeho zástupci se stali Herbert Wehner a Fritz Erler a bylo zřejmé, že v čele strany budou fungovat jako triumvirát.¹²

Na podzimním sjezdu SPD v Karlsruhe se vzhledem k průzkumům veřejného mínění a úspěchu v nedávných zemských volbách dokonce hovořilo o tom, že strana má šanci v podzimních parlamentních volbách i vyhrát.¹³ Představa Willyho Brandta jako kancléře podle amerického pozorování sice nevzbuzovala ve Spolkové republice entuziasmus, Američané však oceňovali, že Brandt má silnou vnitrostranickou podporu a sami sociální demokraté již na zemské i komunální úrovni dokázali, že jsou schopni vládnout.¹⁴

V konfrontaci s těmito fakty tak nejdůležitějším úkolem CDU pro rok 1965 bylo obnovit jednotu strany, zvláště když se střet mezi jejími jednotlivými křídly nebezpečně personalizoval, a to i na veřejnosti. Velká část vnitrostranických sporů se dál točila kolem ministra zahraničí Schrödera, kterému kritikové vyčítali nejen negativní postoj k Francii, ale také nedostatečný pokrok v otázce německého znovusjednocení.¹⁵ Vztahy k Francii se v této době nacházely (i podle pozorování Američanů) na nejnižší úrovni za poslední desetiletí, mezi Erhardem a de Gaullem panovalo po několika setkáních značné osobní napětí.

Hlavním Schröderovým oponentem byl Strauß, který do nového roku vstupoval jako neotřesitelná hlava bavorské CSU. Jeho šance na vstup do spolkového kabi-

10 BRANDT, W., *Begegnungen und Einsichten. Die Jahre 1960–1975*, Hamburg 1976, s. 164.

11 POTTHOFF, H. — MILLER, S., *The Social Democratic Party of Germany 1848–2005*, Bonn 2006, s. 207.

12 Brandt byl zvolen předsedou 16. února 1964. Za jeden z hlavních cílů si určil udržení jednoty strany. Srv. BRANDT, W., c. d., s. 164.

13 Motorem změn ve straně byl Wehner. Srv. SCHÖLLGEN, G., *Willy Brandt: die Biographie*, Berlin 2001, s. 118.

14 Srv. NA, CFPF, 1964–1966, Political/Defense, Pol 2 General Reports/Stats Ger -W To Pol 2-1 Joint Weekas Ger W, Department of State Airgram, Amembassy Bonn, Year End Report, February 2, 1965, Box 2208.

15 Tamtéž.

netu však nebyly údajně příliš velké, a to kvůli odporu FDP i části CDU. Do popředí se však již drala nová, mladší generace politiků CDU, jejímž hlavním představitelem byl čtyřicetiletý Rainer Barzel. Podzimní volby do Spolkového sněmu byly pro Erharda osobně nesmírně důležité, měly totiž ukázat, zda je schopný plnohodnotně nahradit Adenauera. V některých momentech své kampaně jako by čerpal inspiraci i od amerického prezidenta Lyndona Johnsona, kterého považoval za svého blízkého spojence.

Oba politici při prosazování svého programu sázeli na to, že své představy zaobalí pod silná, srozumitelná a jasně čitelná hesla. U Johnsona se jednalo o takzvanou Great Society, u Erharda o Formierte Gesellschaft.¹⁶ V souvislosti s blížícími se volbami se odborníci a média začínali zabývat tím, jak moc podobné si obě koncepce jsou. Němečtí experti konstatovali, že oba státníci vycházeli z podobných společenských a politických skutečností.¹⁷ V praxi to znamenalo, že obě země měly svým obyvatelům nabídnout značnou míru blahobytu, která většině z nich měla umožnit žít bez existenčních starostí. Great Society se koncentrovala na to, aby přispěla k většímu vyhlazení chudoby. Celkový růst společnosti pak považovala za další krok. V tomto bodě se však podle odborníků Erhardova Formierte Gesellschaft lišila, už protože chudoba v americkém slova smyslu a rozsahu ve Spolkové republice nebyla.¹⁸

Jakkoli oba programy jednoznačně spojovalo to, že chtěly kvalitativně zvýšit úroveň života, experti upozorňovali rovněž na to, že ze zahraničněpolitického hlediska byly mezi Johnsonem a Erhardem rozdíly. Zatímco americký prezident usiloval o snížení napětí v mezinárodních vztazích, aby mohl nerušeně rozvíjet program Great Society, považoval Erhard Formierte Gesellschaft za prostředek, jak ještě více zviditelnit německou otázku. Jinak řečeno, podle představ Erharda měla Formierte Gesellschaft přispět k tomu, že budou rozdíly mezi oběma německými státy ještě patrnější.¹⁹

PŘEDVOLEBNÍ KAMPAŇ

Nejednota se pro CDU ukázala být jedním z hlavních problémů předvolební kampaně, neboť SPD nebyla tak výrazná, jak se očekávalo. Často sice na CDU útočila, Erhardovi se však dařilo poměrně dobře výpady sociálních demokratů odrážet. A protože se ani FDP neprofilovala dostatečně zřetelně, hlavní komplikací byly spory uvnitř CDU, mezi Erhardem a Adenauerem. Zvláště poté, co bývalý kancléř v jednom z novínových článků načrtl svou představu povolebních koalic způsobem, který se Erhar-

16 Srv. Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Berlin (dále: PA AA), B 1, Bd. 227.

17 Tamtéž.

18 Tamtéž.

19 Úvahy o Spolkové republice jako magnetu se objevily v SPD již na počátku padesátých let. Srv. SIEBENMORGEN, P., *Zeitenwechsel: Aufbruch zur Entspannungspolitik*, Bonn 1990, s. 83; o Formierte Gesellschaft své čtenáře obšírněji informoval i americký časopis *Time*. Srv. *Some Soul Massage For die Formierte Gesellschaft*, in: *Time*, Vol. 86, 1965, No. 21, s. 65.

dovi značně nelíbil a který vyvolával dojem, že Adenauer má jiné představy než on sám. Mluvílo se dokonce o frondě.²⁰

Erhardovu osobní popularitu ale útoky tohoto druhu příliš nepoškodily. Zvláště za situace, kdy na tom byla Spolková republika z ekonomického hlediska velmi dobře. Nezaměstnanost byla nízká, a třebaže již tehdy bylo ve Spolkové republice přes milion pracovníků z ciziny, stále zůstávalo půl milionu volných pracovních míst. Marka platila, jak na to Erhard v předvolební kampani rád upozorňoval, za třetí nejpevnější světovou měnu.

Ostrá fáze volební kampaně začala 8. srpna, kdy se také naplno rozjela série předvolebních mítinků. Erhard, jenž si zakládal na svém řečnickém umění, během této kampaně zvládl osobně navštívit skoro pět set mítinků po celé zemi.²¹ Na mítincích i před novináři zdůrazňoval, že se CDU podařilo vytvořit ve Spolkové republice úspěšnou a solidární společnost. Nevynechával však ani témata ze zahraniční politiky. Zdůrazňoval právo Němců na sebeurčení a obhajoval právo Spolkové republiky jako jediného státu hájit německé zájmy, tedy takzvanou Hallsteinovu doktrínu. „Jde o to, náš brutálně rozdělený národ znovu vést dohromady. I proto, aby pak Německo bylo schopné sloužit lepšímu soužití národů ve světě, svobodě a pokroku. Každý čin budeme měřit podle toho, jestli nás přiblíží znovusjednocení. To bychom rádi dali jasně najevo i našim přátelům. V Evropě se mohou věci pohnout, pokud se Německo spojí,“ prohlásil Erhard 29. srpna v Ludwigshafenu.²²

Do volebního boje vstoupily ale i „všední“ zahraničněpolitické starosti, včetně návrhu na Smlouvu o nešíření jaderných zbraní — NPT, který 17. srpna předložili Američané na ženevské odzbrojovací konferenci. Adenauer z pozice předsedy strany tento návrh odmítl s odůvodněním, že by v průběhu času přivedl Evropu do područí Sovětského svazu.²³ Odpor Němců vůči NPT gradoval.

V průběhu kampaně Erhard musel rovněž diplomaticky reagovat na zesilující volání Američanů po zvýšení evropské pomoci Vietnamu. V dopise Johnsonovi připsal, že ve Vietnamu i v celém regionu by měla být víc vidět západní solidarita. Současně nicméně poukázal na podporu, kterou Spolková republika již poskytuje. Zrekapituloval dosavadní finanční pomoc Německa Vietnamu i to, jak se jeho země podílela na školení vietnamských pracovníků v různých oblastech. Do budoucna pak poměrně stručně poznamenal, že Bonn zvažuje způsob, jak se podílet na činnosti Asijské rozvojové banky.²⁴

20 Již v roce 1965 se v CDU začalo proslýchat, že Adenauer už v březnu 1966 nebude kandidovat na předsednickou pozici; frondu média připomínala i po volbách. Srv. *Einer allein*. In: *Der Spiegel* H. 39, 1965, s. 21.

21 *Einer gegen 248*, in: *Der Spiegel* H. 39, 1965, s. 38.

22 OSTERHELD, H., c. d., s. 290.

23 Schwarz, H.-P., *Konrad Adenauer, German Politician and Statesman in a Period of War, Revolution and Reconstruction, Vol. 2: The Statesman, 1952–1967*, Stuttgart 1997, s. 742.

24 Srv. NA, Office of the Special Assistant to the secretary of the state for multilateral force negotiations, subject files 1963–1966, Presidential statements on MLF, Outgoing Telegram, Department of State, Amembassy Bonn, Sep 9 1965, Lot file 69D55, Entry 5250, Box 23.

Přesto ale americký tlak na zesílenou pomoc Vietnamu klima mezi oběma státy zhoršoval, a to do té míry, že se americký velvyslanec McGhee v této souvislosti začal obávat, aby Washington kvůli této věci neztratil vliv, který na Bonn doposud měl. Jiní američtí politici ovšem před snahou Němců podílet se výrazněji na činnosti rozvojové banky upřednostňovali to, aby přímo Bonn zvýšil celkový objem své pomoci. O to usilovali především ministr obrany Robert McNamara a poradce pro národní bezpečnost McGeorge Bundy.

To vše tvořilo zahraničněpolitické pozadí kampaně, v jejímž rámci Erhard často zdůrazňoval přátelství se Spojenými státy a potřebu reformy NATO. Pokoušel se prezentovat jako politik usilující o spolupráci s Francií: například v září ve své řeči ve Spolkovém sněmu zdůrazňoval ekonomickou kooperaci obou zemí. Třebaže se těmito slovy snažil vyhovět Adenauerovi, který se do volebního boje pustil s vyloženou chutí, předvolební kampaň spory mezi oběma křídly v CDU jen vyostřila, neboť gaullisté v souvislosti s debatami o Smlouvě o nešíření jaderných zbraní (NPT) útočili na atlantické křídlo.

Obě křídla CDU odlišovaly také rozdílné povolební cíle a představy o následné situaci. Zatímco Erhard potřeboval dosáhnout co nejvýraznějšího vítězství, aby mohl pokračovat v koalici s liberální FDP, gaullisté by vítali spíše výsledek, který by umožnil vznik velké koalice s SPD. V takovém případě by se totiž Erharda mohli zbavit.²⁵ Velkou koalici navíc favorizovala i šedá eminence SPD Herbert Wehner.

Poslední Erhardovo vystoupení před volbami přišlo na jeho tiskové konferenci 17. září. Zmínil v něm svůj úmysl rychle se po volbách setkat s francouzským prezidentem de Gaullem a americkou hlavou státu Johnsonem. Kromě toho se věnoval některým mezinárodním problémům, například situaci ve Vietnamu či v Kašmíru, kde od dubna do září 1965 probíhaly potyčky mezi Pákistánem a Indií. Z vnitropolitických témat vyzdvihl Formierte Gesellschaft i potřebu celkově zlepšit kvalitu vzdělání a vědy.²⁶

TRIUMF A NÁSLEDNÁ VYJEDNÁVÁNÍ

Výsledky voleb, které se konaly 19. září, nakonec představovaly pro gaullisty zklamání. Blok CDU/CSU obdržel 47,6 procent hlasů, byl tedy pouhá tři křesla od absolutní většiny. Sociální demokraté (SPD) si ale oproti předchozím volbám také polepšili, získali 39,3 procent hlasů, tedy o tři procentní body více než minule.²⁷ Jediným poraženým tak byli liberálové z FDP, kteří si pohoršili z 12,8 procent na 9,5 procent.²⁸

Erhard zdůraznil, že výsledek lze brát jako zásluhu CDU/CSU, ale i potvrzení politiky, kterou on sám jako kancléř osobně prosazoval. Nejen on si byl přitom vědom toho,

25 GRANIERI, R. J., *The ambivalent Alliance. Konrad Adenauer, The CDU/CSU and the West 1949–1966*, New York 2003, s. 209.

26 Tamtéž.

27 Brandt si posílení voličské přízně zpětně pochvaloval. Výsledek podle něj pozici SPD upevnil. Srv. BRANDT, W., c. d., s. 168.

28 LAITENBERGER, V., *Ludwig Erhard*, Göttingen 1986, s. 202; POTTHOFF, H. — MILLER, S., c. d., s. 207.

že mu vyšla strategie založená na osobní popularitě. Americký magazín *Time* popsal například scénu, kdy asi šedesát náctiletých během volební noci zpívalo volební song: „Willy ist so gut nicht, Darum rufen wir euch zu Besser ist der Ludwig und die CDU.“²⁹

Tisk Erharda oslavoval jako „volební lokomotivu“ a 20. září jej blok CDU/CSU podle očekávání nominoval na kancléře. Noviny ve Spojených státech to chápaly jako úspěch jeho proamerické politiky. *Wall Street Journal* tak podotkl, že Erhardovo vítězství má význam rovněž pro USA, je důkazem, že politici v cizině nemusí být nutně antiameričtí, aby ve volbách zvítězili.³⁰ Novináři však volby interpretovali také jako kancléřův úspěch ve sporu s Adenauerem a Straušem. *Washington Post* napsal, že Erhardovo vítězství dává Spolkové republice naději na pokračování stability a prosperity, kterou by mohla opět zajistit současná vládní koalice. Voliči prý ukázali, že Erharda mají v oblíbě, i když ho kritici nazývali „gumovým lvem“.³¹

Na podzim roku 1965 tak Erhard prožíval vrchol své politické kariéry a zdálo se, že se ze svého vítězství může naplno radovat: „Tyto volby poskytují jasný a nezpochybnitelný mandát pro pokračování v současné politice,“ konstatoval.³² Navzdory volební ztrátě FDP se tak rozhodl pokračovat v dosavadní vládní koalici.

Liberální FDP v povolebních vyjednáváních vystoupila s několika požadavky. Nárokovala si opět vicekancléřské křeslo pro Ericha Mendeho a další tři vládní posty.³³ To, že Mende chtěl být zároveň ministrem pro celoněmecké záležitosti, bylo dokladem snahy FDP dotlačit CDU ke změně politiky vůči NDR, neboť politici z FDP z dlouhodobého hlediska považovali za výhodné navázat s východoněmeckým režimem přímé kontakty. Erhard se však proti takovému požadavku postavil a setrval na politické koncepci, kterou Spolková republika dosud zastávala. Kancléř a jeho okolí totiž stále přikládali velkou váhu německému znovusjednocení a případnou diskusi s vládou NDR chápali jako její legalizaci a tím i jako velkou překážku na cestě za cílem. Naopak FDP se začala blížit politice, kterou naplno později rozvedl Brandt. V tomto bodě je tedy jasně možné vidět zárodky pro pozdější zahraniční politiku Bonnu i pro koalici SPD a FDP.³⁴

Personální obsazování kabinetu Erhardovi přineslo nemalé potíže. FDP totiž již v předvolební kampani dala najevo, že do vlády nevstoupí, pokud v ní za CSU bude Strauß.³⁵ (Bavorský politik v ní nakonec nefiguroval.) CSU se naopak nelíbilo, že by se ministrem měl stát šéf FDP Erich Mende. Erhard skutečně nejprve prohlásil, že

29 Willy (Brandt) tak dobrý není, proto vám říkáme, lepší je Ludwig (Erhard) a CDU. Srv. *Besser ist der Ludwig*, in: *Time*, Vol. 86, 1965, No. 14, s. 46.

30 Srv. NA, CFPF, 1964–1966, Political/Defense, Pol 14 Election Ger — W to Pol 14 Ger-W, Outgoing Telegram Department of State, Amembassy Bonn, Sep 27 1966, Box 2218.

31 *The Rubber Lion Strikes Again*, in: *Time*, Vol. 86, 1965, No. 18, s. 45.

32 Tamtéž.

33 Srv. *Besser ist der Ludwig*, in: *Time*, Vol. 86, No. 14, s. 46. Erich Mende 1916–1998, v letech 1960 až 1968 byl předsedou liberální FDP. V letech 1963 až 1966 byl vicekancléřem a ministrem pro celoněmecké otázky. V roce 1970 odešel z FDP a stal se členem CDU.

34 Dalším momentem, který FDP a SPD přiblížil, byly volby v Severním Porýní-Vestfálsku z července 1966. Sociální demokrat Heinz Kühn tehdy v důležitém spolkovém státě zformoval koalici s FDP. Srv. POTTHOFF, H. — MILLER, S., c. d., s. 211.

35 STRAUß, F. J., c. d., s. 426.

Mendemu ministerstvo pro celoněmecké otázky nesvěří, pod tlakem FDP — hovořilo se třeba i o menšinovém kabinetu — však nakonec ustoupil. CSU si pak jako kompenzaci vydobyla další ministerstvo ve vládě. Ještě jedna personální otázka vzbudila pozornost. Nejasné totiž bylo, jaký post dostane Ludger Westrick (CDU). Erhard mu původně slíbil ministerstvo obchodu, nakonec mu ho však upřel. Westrick se poté chtěl stáhnout z veřejného života. Nakonec se však na radu ostatních rozhodl zůstat, stal se šéfem kancléřského úřadu a ministrem pro zvláštní úkoly. Z této pozice nakonec dokázal získat vliv a v Erhardově kabinetu patil za nejlépe informovaného muže.³⁶

Volby vyvolaly také pokus otřást pozicí ministra zahraničí Gerharda Schrödera, který opět signalizoval, že nechce Evropu bez Spojených států, a jemuž gaullisté neustále vyčítali jeho rezervovaný vztah k Francii. Jednou ze zbraní, které protivníci proti Schröderovi vytáhli, bylo tvrzení, že jeho doktorát je falešný, neboť není možné nalézt jeho doktorskou práci. Schröder se hájil tím, že se ztratila za války. Franz Josef Strauß dokonce napsal dopis, kterým se pokoušel přesvědčit Erharda, aby Schrödera do pozice ministra zahraničí znovu nejmenoval. Zdůvodňoval to tím, že Schröderovo jmenování by posílilo ten proud francouzské politiky, který Spolkové republice nedůvěřuje.³⁷ Adenauer šel ještě dál a poslal dokonce dopis prezidentovi Lübckemu, ve kterém ho vyzýval, aby Schrödera nejmenoval.³⁸

Avšak všechny tyto pokusy vnitrostranické opozice zkrachovaly. Ludwig Erhard stál za Schröderem velmi pevně. Otázkou je, proč vlastně na něm tolik trval. Oba muže sice spojovaly stejné názory na zahraniční politiku, ale to by samo o sobě nemuselo pro udržení funkce stačit. Jako pravděpodobnější se tak nabízí vysvětlení, že Erhard si Schrödera udržel jako zbraň vůči Straußovi a Adenauerovi. Schröder totiž neváhal a byl připravený na oba výrazné představitele CDU/CSU kdykoli zaútočit.

Negativním důsledkem povolebního vyjednávání bylo, že čtyři týdny, během kterých se tvořila vláda, ukázaly veřejnosti Erhardovu slabost. Neschopnost udělat si pořádek ve vlastním táboře později přispěla i k jeho pádu.

Dne 10. listopadu pronesl Erhard ve Spolkovém sněmu vládní prohlášení, v němž zdůraznil zejména nutnost stabilního hospodářského vývoje. V zahraničněpolitické oblasti tradičně poukázal na právo Němců na sebeurčení. „Potřebujeme politické sebevědomí, naším cílem je svobodné sjednocené Německo s mírovým a produktivním vztahem se všemi zeměmi kolem nás,“ prohlásil kancléř. O roli Američanů při obraně Německa pak prohlásil: „Spojené státy nesou největší břemeno zátěže ze zemí NATO. Mají jaderný arzenál, který převažuje nad sovětským. V Německu mají jednotky ve výši 240 tisíc lidí, které představují nedílnou součást společné obrany. Rozhodujícím způsobem přispěly k tomu, že se podařilo udržet svobodu Západního Berlína. Naše zájmy nám přikazují s USA politicky a vojensky úzce spolupracovat,“ řekl dále Erhard.³⁹ Kancléř také zopakoval, že Němci neusilují o národní držení jaderných

³⁶ O Westrickovi se jako o jednom z klíčových mužů kolem Erharda psalo dlouhodobě. Srv. *Den Kanzler in den Griff genommen*, in: *Der Spiegel* 24, 1966, s. 42–49.

³⁷ GRANIERI, R. J., c. d., s. 211.

³⁸ Tamtéž, s. 212.

³⁹ *Regierungserklärung vor dem Deutschen Bundestag am 10. November 1965*, Sonderdruck aus dem Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung Nr. 179/1965, s. 46.

zbrání, nějakým způsobem se chtějí podílet na širším mezinárodním projektu. Kromě těchto proklamací, které v roce 1965 působily již poněkud zastarale, Erhard také dále deklaroval chuť Spolkové republiky podílet se na odzbrojovacích procesech.⁴⁰ Právě toto vyjádření bylo pro Američany jistě důležité, neboť odzbrojení si v USA získávalo čím dál tím větší pozornost.

Německá veřejnost vládní prohlášení jako celek přijala vcelku dobře, i když v porovnání s prvním Erhardovým vládním prohlášením byla reakce přece jen chladnější.⁴¹ Většina západoněmecké veřejnosti si ale ještě neuvědomovala, nakolik se požadavek na sjednocení již míjí s dobou a se zahraničněpolitickými ambicemi ostatních zemí. Aby se německá otázka skutečně naplno vrátila na jednací stůl západních mocností, musela by Spolková republika postupovat mnohem razantněji. Musela by například tuto věc v nějaké podobě spojit s rodící se smlouvou o nešíření jaderných zbraní a musela by mít takovou sílu, aby svůj požadavek prosadila. Toho však nebyla v dostatečné míře schopná, i když její sebevědomí od druhé světové války značně stoupl, nebyla v mezinárodní politice oním hráčem, který by si za určitých okolností uměl a mohl tvrdě prosadit své.⁴²

ROK 1966 – POSLEDNÍ ROK ERHARDOVY VLÁDY

Do závěrečného roku své vlády vstupoval Erhard zdánlivě v poklidu. Falešnou jistotu mu dodávalo vítězství bloku CDU/CSU v podzimních volbách, ale i to, že většina útoků jeho odpůrců zatím ještě nesměřovala přímo na něj, ale na ministra zahraničí Gerharda Schrödera, který byl stále vůči kancléři poměrně loajální. Osterheld přitom podotýkal, že tato loajalita nebyla dobrou vůlí Schrödera, nýbrž součástí jeho strategie, jak se v budoucnu stát kancléřovým nástupcem.⁴³ Přesto nakonec koncem roku 1966 Erhard musel z úřadu odejít.

Důvodů, které přispěly ke kancléřovu pádu, bylo několik. První příznaky krize Erhardova vládnutí vyjevily zemské volby v Severním Porýní-Vestfálsku naplánované na 10. července. Hlasování ukázalo, že „volební lokomotiva“ Ludwig Erhard přestává fungovat. CDU utrpěla ztrátu: z 46,4 procent poklesla na 42,8 procent, naopak SPD získala 49,5 procent hlasů. Přestože se CDU podařilo opět složit s FDP vládu, SPD mohla oprávněně slavit. Osobní zásluhy za vítězství si mohli připsat zejména Brandt a Wehner. Pro SPD se také jednalo o první skutečně výrazný úspěch v jejích poválečných dějinách. Navíc se tak stalo ve spolkové zemi, odkud pocházela třetina národních příjmů.

Hlavní důvod narůstající celkové nespokojenosti s Erhardem, jež mohla být i jedním z důvodů nepříznivého výsledku voleb v Porýní, bylo zpomalení německé eko-

40 Tamtéž, s. 43.

41 LAITENBERGER, V., c. d., s. 204.

42 Henry Kissinger, v této době působící na Harvardu, popisoval pocit nejistoty, kterým Spolková republika po druhé světové válce trpěla. Motivací Němců podle něj bylo nedostat se do izolace. Srv. KISSINGER, H., *Die deutsche Frage als Problem der europäischen und der internationalen Sicherheit*, in: Europa-Archiv 21, 1966, s. 832.

43 OSTERHELD, H., c. d., s. 334.

nomiky, ke kterému překvapivě došlo po dlouhém období ekonomické prosperity. Na něco podobného nebyli Němci po druhé světové válce zvyklí, analytici navíc očekávali obchodní deficit. Erhardovy vojenské nákupy, které pramenily z offsetové dohody (plateb za americké vojáky umístěné v Německu), se proto staly důvodem k velké kritice ve Spolkovém sněmu.

Erhard se pokoušel reagovat na vývoj ekonomiky tím, že oznámil desetiprocentní škrtky v rozpočtu pro rok 1966. Před veřejností si však své kroky nedokázal obhájit, snad i proto, že nedostatečně vysvětloval jejich potřebnost. Celkově také přibývalo politiků a publicistů, kteří zpochybňovali Erhardovy vůdčí schopnosti. Osterheld kriticky podotkl, že kancléř se příliš staral o svůj image, místo toho, aby své politice dal jasný směr.

Podobný názor se objevil v týdeníku *Die Zeit* v článku s názvem „Erhard bis zum bitteren Ende“ (Erhard až do hořkého konce), podle nějž má krize v CDU dlouhodobé příčiny a Erhard se nehodí do čela vlády. *Die Zeit* se proto přímo trochu provokativně zeptal, zda je v CDU vůbec někdo, kdo věří v úspěch Erhardovy vlády. A zároveň předpovídal, že Erhard se svého kancléřství nevzdá, bude se proto muset najít osoba, která na něj politicky zaútočí.

Erhard se dostal do slepé uličky, když ztratil osobní autoritu, neúspěšně se také v USA pokusil vyřešit problém offsetových plateb. Na místě přešlapovala i německá politika. Hlavním momentem a symbolickou poslední kapkou, která rozhodla o konci Erhardovy vlády, tedy vlády muže, který proslul zejména jako ekonom, se nakonec paradoxně stal návrh na zvýšení daní. Tento záměr předložil blok CDU/CSU, menší koaliční strana — liberální FDP — ho však odmítla. Na vládě se záměr, který podpořoval Erhard i Schröder, projednával 26. října 1966. Jednalo se o jedno z nejdelsích zasedání, které se protáhlo na deset hodin. Během debaty se dokonce objevil rovněž návrh na zkrácení sociálních výdajů. Nakonec se koaliční partneři dohodli, že zvýšení daní „budou zvažovat“.⁴⁴

Již o den později však došlo k dramatickému obratu. Frakce FDP ve Spolkovém sněmu se rozhodla z koalice vystoupit. K rozhodnutí se přidali čtyři ministři za FDP — Erich Mende, Rolf Dahlgryn, Ewald Bucher a Walter Scheel.⁴⁵ Poté, co liberálové opustili vládu, se pozorovatelé zpočátku domnívali, že Erhard odstoupí ve prospěch někoho, kdo znovu zformuje koalici s FDP — pravděpodobně Eugena Gerstenmaiera nebo Paula Lückeho.

Kancléř dal ale jednoznačně najevo, že nechce svůj úřad opouštět, a rozhodl se stát v čele menšinové vlády.⁴⁶ Takové řešení však nemělo z dlouhodobého hlediska příliš velkou naději na úspěch. Toho si ve své analýze všimla i americká CIA, když pozname-

44 49. Kabinetssitzung am Mittwoch, dem 26. Oktober 1966, in: „Kabinettsprotokolle der Bundesregierung“ online, http://www.bundesarchiv.de/cocoon/barch/0000/k/k1966k/kap1_2/kap2_42/index.html.

45 Rolf Dahlgryn (1908–1969), v letech 1962 až 1966 byl spolkovým ministrem financí. Ewald Bucher (1914–1991), v letech 1962 až 1965 byl ministrem spravedlnosti. Walter Scheel (1919–2016), v roce 1969 se stal ministrem zahraničí a vicekancléřem. V letech 1974 až 1979 zastával prezidentský úřad; LAITENBERGER, V., c. d., s. 215.

46 LAITENBERGER, V., c. d., s. 216.

nala, že CDU bude muset brzy najít nového lídra, aby neztratila prestiž.⁴⁷ Erhard se ale přes všechny obtíže usilovně zapojil mimo jiné do předvolebního boje v Hesensku. Doufal, že se mu podaří udržet své postavení prostřednictvím solidního výsledku. Na mítincích se proto snažil ukázat v bojovné náladě, neustále opakoval, že není připraven kapitulovat. Na výrazu jeho tváře nebyl podle pozorovatelů poslední dramatický vývoj příliš znát. Jako obvykle opět sliboval především „blahobyt pro všechny“.⁴⁸

CDU na Erharda tlačila, aby brzo sestavil novou vládní většinu. Volební neúspěch v Hesensku se stal jednou z rozbušek pro další dramatický vývoj situace.⁴⁹ V Hesensku sice CDU neztratila až tolik, z 28,8 procent poklesla na 26,4 procent, avšak přesto tento výsledek Erhardovým postavením silně otrásl.⁵⁰ Mnozí členové strany se v souladu s Adenauerem domnívali, že kancléřský post byl pro Erharda příliš náročný.⁵¹ Erhard navíc nebyl schopný politicky intrikovat do takové míry, jak by to bylo zřejmě potřeba. Jeho víra v to dobré uvnitř člověka se pro politiku ukázala jako nevhodná.⁵²

Výsledkem bylo, že v CDU stále sílila snaha najít nového kancléře, který by straně vrátil ztracenou prestiž. Vážnější diskuse se vedla zejména o čtyřech jménech: Raineru Barzelovi, Eugenu Gerstenmaierovi, Gerhardu Schröderovi a Kurtu Georgi Kiesingerovi.⁵³

Jako nejdůležitější kandidát se nakonec vyprofiloval Kurt Georg Kiesinger, který v rámci různých stranických křídel zaujímal neutrální postavení. Dne 10. listopadu Kiesinger triumfoval na zasedání frakce CDU/CSU ve Spolkovém sněmu. Jak referoval tisk, například deník *Süddeutsche Zeitung*, hlasovalo se celkem ve třech kolech. Nejvýznamnějším Kiesingerovým soupeřem byl, zejména v prvním kole, Schröder. List napsal, že Kiesinger kancléřskou volbu vyhrál tím, že si dokázal získat podporu jiho-německých poslanců.

Po své nominaci Kiesinger hovořil s novináři nejprve pouze krátce. Omezil se na obvyklé fráze, že ví, jak těžká práce ho čeká. Nejprve se ale musí pokusit sestavit vládu. Později Kiesinger v interview prohlásil, že by chtěl jako kancléř uvést do pořádku rozpočet. O tom, že byl Kiesinger kompromisním kandidátem, vypovídalo i to, že v jeho poradním týmu byl mimo jiné Erhard i Strauß.⁵⁴ Novináři si ale všimli i toho, že po zvolení Kiesingera žádná euforie mezi poslanci CDU/CSU nepanovala.

47 The Erhard Government and Its Prospects. Memo. Central Intelligence Agency. SECRET. Issue Date: Oct 29, 1966. Date Declassified: Jul 28, 2003. Complete. 15 page(s), in: Declassified Documents Reference System, (získáno na George Washington University — Gelman Library), Farmington Hills, Mich.: Gale Group, 2006.

48 GRANIERI, R. J., c. d., s. 219.

49 Tamtéž.

50 STRAUß, F. J., c. d., s. 430.

51 Adenauer po Erhardově konci prohlašoval, že jeho kritika na adresu jeho bývalého ministra byla oprávněná. Srv. KÖHLER, H., *Adenauer: eine politische Biographie*, Frankfurt a. M. 1994, s. 1227.

52 *Opfer fürs Volk*, in: *Der Spiegel* 43, 1966, s. 40–61.

53 Srv. DIEHL, G., *Kurt Georg Kiesinger*, in: KLEIN, H. (hrsg.), *Die Bundeskanzler*, Berlin 1993, s. 192.

54 *Kiesinger Kanzlerkandidat der CDU*, in: *Süddeutsche Zeitung*, 11. November 1966, č. 270, s. 1.

Erhard se tak ocitl mimo hru, o jeho postavení vypovídaly i karikatury, které se objevily v novinách. Na jedné z nich byl vyobrazený jako lokomotiva, která vykolejila. Na další byl zobrazený s padající královskou korunou, jak se pokouší vylézt na koně. Na vlečce mu přitom stál někdo jiný. A konečně na poslední byl Erhard ponocným s hláskou troubou, který přihlíží do okna „Hotelu Germanie“, kde panuje bujará zábava.⁵⁵ Na konci listopadu Erhard vynuceně rezignoval, v tu dobu se však jednalo o pouhou formalitu. Za mocenské nitky již tahal někdo jiný.

Prosadila se varianta velké koalice CDU se sociálními demokraty.⁵⁶ Pro ně by sice bylo možná za určitých okolností výhodnější počkat se vstupem do vlády až do voleb v roce 1969, kdy by mohli ve Spolkovém sněmu získat většinu, na druhou stranu takto získali šanci veřejnosti dokázat, že jsou stranou, která unese spoluodpovědnost na vládě.⁵⁷ Nová vládní sestava navíc měla největší šanci na to, že poskytne Spolkové republice tolik potřebnou stabilitu. To ostatně byl jednoznačně hlavní Kiesingerův úkol. SPD si (podobně jako nyní již i FDP) přála normalizaci vztahů s Francií, aniž by však chtěla poškodit vztahy se Spojenými státy. CDU se tak musela připravovat na změnu zahraniční politiky. SPD (opět stejně jako FDP) navíc chtěla navázat vztahy se zeměmi východního bloku. Kiesinger tedy začal vyjednávat uvnitř CDU/CSU a výsledkem bylo, že křesťanský blok rovněž považoval navázání vztahů s východními státy za možné.⁵⁸

Zároveň si ale vymínil, že se nesmí stát nic, co by ze světového pohledu mělo změnit náhled na neústupnou politiku Spolkové republiky vůči NDR, kterou CDU/CSU stále nebyly připravené diplomaticky uznat. I z vnitropolitického hlediska tak nakonec SPD a CDU/CSU našly společnou řeč a 1. prosince vznikla nová vláda, v jejímž čele stál již Kiesinger.⁵⁹ Erhard se 30. listopadu v televizním projevu rozloučil, 1. prosince pak svou funkci složil.⁶⁰

ABSTRAKT

LUDWIG ERHARD JAKO VOLEBNÍ „LOKOMOTIVA“ SPOLKOVÉ HLASOVÁNÍ V ROCE 1965 A NĚKOLIKERY ZEMSKÉ VOLBY V ROCE 1966 V KANCLÉŘSKÉ PERSPEKTIVĚ

Text popisuje několikery volby, ve kterých hrál důležitou roli spolkový kancléř Ludwig Erhard. Zastupování hlasování v roce 1965 vyneslo Erharda na vrchol moci, zemské volby v následujícím roce byly součástí procesu, který vedl až k Erhardovu pádu. Erhard si již jako ministr hospodářství vybudoval

55 Tamtéž.

56 I Brandt tvrdil, že vznik velké koalice nebyl bezproblémový. Kromě toho, že v CDU některé hlasy volaly po pokračování koalice s FDP, o spolupráci s liberály se uvažovalo i v rámci SPD. Byla by to ale značně nejistá kooperace. Srv. BRANDT, W., c. d., s. 173.

57 BRANDT, W., c. d., s. 180.

58 Přesto mezi Brandtem a Kiesingerem panovaly rozdíly. Brandt byl více otevřený hledání nových cest vůči východoevropským státům a NDR. Kiesinger se i přes svá vyjednávání podle historika Michaela Gehlera blížil Adenaurově linii, že Spolková republika je jediným německým státem. Srv. GEHLER, M., *Deutschland. Von der Teilung zur Einigung. 1945 bis heute*, Wien 2010, s. 202.

59 Tamtéž, s. 201.

60 LAITENBERGER, V., c. d., s. 217.

značný respekt. Ve volbách v roce 1965 z něj ještě těžil, když byl označován za „volební lokomotivu“, o rok později se však ukázalo, že tato „lokomotiva“ vykolejila.

KLÍČOVÁ SLOVA

Erhard, Spolková republika

ABSTRACT

LUDWIG ERHARD—AN ‘ELECTORAL LOCOMOTIVE’ THE GERMAN CHANCELLOR’S PERFORMANCE IN THE FEDERAL ELECTION OF 1965 AND SEVERAL REGIONAL ELECTIONS OF 1966

The article describes several elections in which the German Chancellor Ludwig Erhard played an important role. While the vote of 1965 brought Erhard to the top of the political landscape, regional elections in the following year contributed to his downfall. Erhard had earned himself significant respect when he served as the Minister for Economics, and this stood him in good stead in the 1965 federal election, when he was labeled as the ‘electoral locomotive’. As the 1966 regional elections showed, however, the Erhard locomotive quickly lost its steam.

KEYWORDS

Erhard, FRG

Petr Janoušek

Military History Institute Prague

janousekp01@gmail.com

